

Sara Ahmed

Mutluluk Vaadi

Türkçesi: Deniz Mayadağ

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	7
GİRİŞ	
Neden Mutluluk, Neden Şimdi?	11
BİRİNCİ BÖLÜM	
Mutlu Nesnelere	37
İKİNCİ BÖLÜM	
Oyunbozan Feministler	77
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
Mutsuz <i>Queer</i> 'ler	125
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
Melankolik Göçmenler	167
BEŞİNCİ BÖLÜM	
Mutlu Gelecekler	217
SONUÇ	
Mutluluk, Etik, İhtimal	267
Kaynakça	299
Dizin	

GİRİŞ

NEDEN MUTLULUK, NEDEN ŞİMDİ?

Mutluluk insan arzusunun nesnesi, amaçladığımız şey, insan hayatına gaye, anlam ve düzen veren şey olarak tarif edilir hep. Bruno S. Frey ve Alois Stutzer'ın öne sürdüğü gibi, "Herkes mutlu olmak ister. Herhalde üzerinde bu kadar uzlaşılan başka amaç yoktur hayatta" (2002, s. vii).¹ Tarif ettikleri şey, belki de mutlulukta uzlaşıldığına dair bir uzlaşmadır. Mutluluğa rızamız var mı? Mutluluğa razı oluyorsak veya razı olduğumuzda, neye razı oluruz?

Bireyin mutluluğunu etik alanının dışında bırakan Immanuel Kant gibi bir felsefeci bile "Mutlu olmak her sonlu, rasyonel varlığın dileğidir, dolayısıyla bu, kaçınılmaz olarak arzu yetisinin belirleyici bir prensibidir," der ([1788] 2004, s. 24). Fakat "Maalesef mutluluk kavramı o kadar belirsizdir ki her insan mutluluğu elde etmeyi diledi de gerçekten ne dilediğini ve ne istediğini kesin ve tutarlı olarak söyleyemez," diye üzülerken belirten de yine Kant'ın kendisidir ([1785] 2005, s. 78). Mutlu olmayı dilememiz, onu dilerken aslında ne dilediğimizi bildiğimizi göstermez. Hatta mutluluk kendi dileğini yaratabilir veya bahşedilmediği için bir dilek olarak yerini koruyabilir.

Mutluluk: Bir dilek, bir istenç, bir gereksinim. Elinizdeki kitapta, böyle kavramlarla düşünülmenin mutluluk açısından ne anlama geldiğini inceliyorum. Dolayısıyla bu kitabı yönlendiren soru "mutluluk nedir"den ziyade "mutluluk ne yapar". Mutluluğun tanımını veya sahici bir mutluluk modeli sunmuyorum. Mutluluğu elde etmek için talimatlar da sunmuyorum: Sunabileceğim talimatlar yok, zaten mutluluğun bir iyi yaşama tekniği olduğuna inanmayarak yazıyorum. Mutluluğun nasıl bazı hayat tercihleriyle ilişkilendirilip bazılarıyla ilişkilendirilmediğiyle, mutluluğun

nasıl belli bir tür kişi olmanın getirdiği bir şey olduğu tahayyülüyle ilgileniyorum. Mutluluk tarihi, ilişkilenmeler tarihi olarak düşünülebilir. Mutluluk dilerken mutlulukla ilişkilenmeyi dileriz, bu da mutluluğa ilişkin şeylerle ilişkilenmektir. Mutluluğun doğru ilişkilenmelerle elde edileceği vaadi yüzünden belli şeylere yöneliyoruz belki de.

Mutluluk, dünyayı oluşturan tutarlılıkları şekillendirir. Mutluluğu bir dünya kurma şekli olarak tarif ederken, kendimi mutluluğun baskıyı haklı çıkarmak için nasıl kullanıldığını farklı şekillerde gösteren feminist, siyah ve *queer* akademisyenlerin çalışmalarına borçlu hissediyorum. “Mutlu ev kadını” figürünün feminist eleştirmenleri, “mutlu köle” efsanesinin siyah eleştirmenleri ve heteroseksüelliğin “ailevi mutluluk” olarak duygusallaştırılmasının *queer* eleştirmenleri bana mutluluk ve cazibesi konusunda çok şey öğretti. Bu eleştirilerin etrafında mutluluğun mutsuzlaştırıcı etkilerini açığa çıkaran, mutluluğun sosyal normları sosyal yararlar olarak yeniden tanımlamak için nasıl kullanıldığını öğreten uzun bir akademi ve aktivizm tarihi var. Böyle politik hareketlerin mutluluk için değil, mutluluğa karşı mücadele ettiğini bile söyleyebiliriz. Simone de Beauvoir mutluluk dileğinin bir hüsnü niyet politikasına, başkalarının da bir dileğe göre yaşamasını talep eden bir politikaya nasıl tercüme edildiğini çok iyi gösterir: “*Mutlu* kelimesinin gerçekte ne anlama geldiği, hangi hakiki değerleri sakladığı açık değil. Başkalarının mutluluğunu ölçmek mümkün değil ve onları konumlandırmak istediğiniz durumu *mutlu* olarak tarif etmek çok kolay” ([1949] 1997, s.28; ikinci vurgu eklendi). Mutluluk dileğiyle ilgili sorular sormak için böyle mutluluk eleştirilerinden yararlanıyorum. Böyle eleştirilerden şimdi yararlanmalıyız, ki bu şimdinin dünyeviliğine cevap verebilelim. Neden mutluluk, neden şimdi? Bu şimdiiyi bir “mutluluk dönemeci” olarak tanımlayabileceğimize şüphe yok. *Mutluluk Vaadi* kısmen bu dönemece cevap olarak yazıldı.

Mutluluk Dönemeci

“Mutluluk dönemeci”nden kastım ne? Özellikle 2005’ten bu yana, mutluluk bilimi ve iktisadı hakkında sayısız kitap basıldı.² Terapi kültürlerinin ve kişisel gelişim yazılarının popülerliği de mutluluğa doğru bir dönüş

demekti: Şimdi gerek pozitif psikoloji alanı gerek başta Budizm olmak üzere Doğu geleneklerinin (genelde oryantalist) okumaları gibi çeşitli bilgeliklerden yararlanıp nasıl mutlu olunacağını anlatan birçok kitap ve kurs var.³ Artık sıkça “mutluluk endüstrisi”nden bahsediliyor: Mutluluk bu kitaplar yoluyla hem üretiliyor hem tüketiliyor, bir çeşit sermaye olarak değer kazanıyor. Barbara Gunnell (2004) şöyle diyor: “Mutluluk arayışı kesinlikle birçok kişiyi zenginleştiriyor. İyi hissettirme endüstrisi büyüyor. Daha tatmin edici bir hayat vaat eden kişisel gelişim kitaplarının ve CD’lerinin satışları hiç bu kadar yüksek olmamıştı.”

Medya mutluluk resimleri ve haberleriyle dolu. Birleşik Krallık’ta birçok gazete mutluluk konulu özel dosyalar çıkardı ve 2006’da BBC’de *The Happiness Formula* (Mutluluk Formülü) adlı bir program yayınlandı.⁴ Bu mutluluk dönemecinin uluslararası olduğu söylenebilir; internette *Happy Planet Index*’i (Gezegen Mutluluk Göstergesi) ziyaret edebilirsiniz; ayrıca ulus-devletler içinde ve arasında mutluluğu ölçen küresel mutluluk anketleri ve raporları da yayınlanıyor.⁵ Araştırma sonuçları sosyal beklentilere uymayınca, yani gelişen ülkeler, çok gelişmiş ülkelerden daha mutlu çıkınca medyada bu raporlara yer veriliyor. Bir makalenin giriş cümlesine bakalım: “İnanır mısınız, Bangladeş dünyanın en mutlu ülkesi! Öte yandan ABD’nin hâli pek üzücü: Dünya mutluluk anketinde ancak 46. sırada.”⁶ Mutluluk ve mutsuzluk belli bireylerin, grupların ve ülkelerin sosyal statüsüne dair fikirlere ters düşünce haber değeri taşıyor, genellikle de inanamama diliyle statü pekiştiriliyor.

Mutluluğa doğru bu dönüş değişen politika ve yönetim sistemlerinde de gözlemlenebilir. Butan yönetimi 1972’den beri nüfusunun mutluluğunu ölçüyor; sonuçlar Gayrisafi Ulusal Mutluluk (GUM) olarak gösteriliyor. Birleşik Krallık’ta Muhafazakâr Parti’nin lideri David Cameron, mutluluktan yönetim için bir değer olarak bahsetti; bu da medyada Yeni İşçi Partisi’nin mutluluk ve toplumsal iyi-oluş gündemi hakkında bir tartışma başlattı.⁷ Bir dizi hükümetin mutluluk ve iyi-oluşu ölçülebilir varlıklar ve net hedefler olarak kabul ettiğine, Gayrisafi Yurt İçi Hasıla’yı (GSYİH) Gerçek İlerleme Göstergesi (GİG) [İngilizcede GPI] olarak bilinen göstergeyle desteklediğine dair haberler yapıldı.⁸ Mutluluk iler-

lemeyi ölçmenin daha gerçekçi bir yolu hâline geliyor; mutluluğun en doğru performans göstergesi olduğunu söyleyebiliriz.

Doğal olarak, mutluluk çalışmaları başlı başına bir akademik alan hâline geldi: *Happiness Studies* (Mutluluk Çalışmaları) adlı çok köklü bir akademik dergi çıkarılıyor ve artık mutluluk çalışmalarında profesörlük veren yerler de var. Akademik dünyada tarih, psikoloji, mimari, sosyal politika ve ekonomi gibi çeşitli disiplinlerde de mutluluk dönemecine tanık olduk. Bu dönemece tanıklık ederken sadece mutluluğun bir uzlaşma şekli olması üzerine değil, bir şeyi tarif etmek için *mutluluk* kelimesinin kullanılmasında uzlaşılması üzerine de düşünmek önemli.

Bu çalışmaların bir kısmı “yeni mutluluk bilimi” başlığıyla tarif ediliyor. Bu, mutluluk biliminin yeni olduğu anlamına gelmiyor; bu alandaki çoğu önemli metinde klasik İngiliz faydacılığı, özellikle de “en çok sayıda insanın en büyük mutluluğu” sözüyle meşhur Jeremy Bentham’ın çalışmaları yeniden tedavüle sokuluyor. Bentham’ın *A Fragment on Government*’ta (Yönetim) açıkladığı üzere, “Doğru ve yanlışın ölçütü en çok sayıda insanın azami mutluluğudur” ([1776] 1988, s.3). Bentham da eski bir gelenekten, David Hume, Cesare Beccaria ve Claude Adrien Helvétius’un çalışmalarından faydalanmaktadır. Mutluluk bilimi geçmişi siyasetle paylaşır. Adam Smith’in *Milletlerin Zenginliği*’ndeki argümanını hatırlamak yeterli: Kapitalizm bizi “sefil eşitlik” dediği durumdan “mutlu eşitsizlik” diyeceğimiz duruma taşır; öyle ki, “Bir işçi, en aşağı ve yoksul durumda olsa da idareli ve çalışkansa, hayatın gereklilikleri ve rahatlıklarından herhangi bir vahşiye nazaran daha büyük pay alabilir” ([1776] 1999, s. 105).

On dokuzuncu yüzyıl faydacılığı eşitsizliğin ilerleme ve mutluluğun ölçütü olduğu böyle bir anlatımı açıkça reddeder elbette. Bentham, Alexander Wedderburn’ün izinden giderek fayda prensibinin yönetim için tehlikeli olduğunu anlatır: “Yönetimin tek doğru ve *haklı* amacının en çok sayıda insanın azami mutluluğu olduğunu belirten bir prensibin tehlikeli olduğu nasıl inkâr edilebilir? *Asıl* amacı veya niyeti belli *bir* kişinin azami mutluluğu olan her yönetim için tehlikelidir bu” ([1776] 1988, s. 59). Her kişinin mutluluğunun eşit sayılması gerektiği inancı-

na rağmen (çoğunluğun mutluluğu bir kişinin mutluluğunu artırmaz), faydacı gelenek artan mutluluk seviyesinin insan ilerlemesinin bir ölçütü olduğu prensibini de savunur. Émile Durkheim bu prensibi şiddetle eleştirmiştir: “Bireyin mutluluğunun insanlık ilerledikçe arttığı doğru mudur? Bundan daha şüpheli bir şey yok” ([1893] 1960, s. 241).

Yeni mutluluk biliminde en önemli figürlerden biri Britanya medyasının “mutluluk çarı” olarak adlandırdığı Richard Layard’dır. Layard’ın 2005’te yayınlanan önemli kitabı *Happiness: Lessons from a New Science* (Mutluluk: Yeni Bir Bilimden Dersler), iktisat disiplininin insan ilerlemesini ölçme yönteminin bir eleştirisi olarak başlıyor: “İktisat, bir toplum satın alma gücündeki değişimi mutluluğundaki değişimle eşit tutuyor” (s.ix). Layard mutluluğun büyüme ve ilerlemeyi ölçmenin tek yolu olduğunu iddia eder: “En iyi toplum, en mutlu toplumdur.” Bu bilimin temel varsayımlarından biri mutluluğun iyi olduğu, bu yüzden mutluluğu maksimize etmekten daha iyi bir şey olamayacağıdır. Mutluluk bilimi, mutluluğun “orada bir yerde” olduğunu, mutluluğu ölçebileceğimizi ve bu ölçümlerin nesnel olduğunu varsayar: Hatta bunlara “hedonimetre” adı verilmiştir (Nettle 2006, s. 3).

Mutluluk bilimi mutluluğun “orada bir yerde” olduğunu varsayıyor madem, o mutluluğu nasıl tanımlıyor peki? Richard Layard bize tekrar faydalı bir referans noktası verir. “Mutluluk kendini iyi hissetmek, mutsuzluk kendini kötü hissetmektir,” diye işin içinden çıkar (s.6). Mutluluk “kendini iyi hissetmektir”, yani insanların kendilerini ne kadar iyi hissettiklerini ölçebildiğimiz için mutluluğu ölçebiliriz. O yüzden “orada bir yerde”, aslında “içimizde bir yerde”dir. Mutluluğun ölçülebileceği inancı, hislerin ölçülebileceği inancıdır. Layard “Çoğu kişi için kendini ne ölçüde iyi hissettiğini söylemek kolaydır,” der (s.13). Mutluluk araştırması insanların kendilerine dair şahsi beyanlarına dayalıdır: Çalışmalar insanların ne kadar mutlu olduklarını söylediklerini ölçer; insanların mutluyuz diyorlarsa mutlu olduklarını varsayar. Bu model hem hislerimizden kendimiz için şeffaf olduğunu (kendimizi nasıl hissettiğimizi bilebileceğimizi ve bunu söyleyebileceğimizi), hem şahsi beyanların gerekçesiz ve açık bir doğası olduğunu farz eder. Mutluluk elde etmek iste-

diğımız bir şey olarak anlaşılıyorsa, o zaman ne kadar mutlu olduğumuz sorusu tarafsız bir soru değildir. İnsanların sadece hayat durumlarını değerlendirmesi değil, hayat durumlarını değer yüklü kategorilere göre değerlendirmesi istenmektedir.⁹ Ölçümler insanların hayatları hakkında ne hissettiğinden ziyade mutluluğa yakın olma, hatta hayatının iyi olduğunu (kendine ya da başkalarına) bildirme arzusunu ölçüyor olabilir.

Hissetme konusunda ne düşündüğümüz çok önemli. Yeni mutluluk bilimi büyük ölçüde hislerin şeffaf olduğu ve ahlaklı hayatın temelini oluşturduğu modeline dayalıdır. Bir şey iyiye kendimizi iyi hissederiz. Bir şey kötüye kendimizi kötü hissederiz.¹⁰ Bu yüzden mutluluk bilimi kişinin kendini nasıl hissettiğini bildiği, iyi ve kötü his ayrımının sağlam olduğu, öznel ve sosyal refahın temelini oluşturduğu belli bir öznellik modeline dayanır. Kültür çalışmaları ve psikanaliz, kendine tamamen hâkim, kendini nasıl hissettiğini daima bilen deneklere *dayanmayan* alternatif duygu kuramları sunarak bu tartışmalarda önemli bir rol oynayabilir (bkz. Terada 2001). Kültürel ve psikanalitik yaklaşımlar ayrıca iyi hayat fikrine sıradan bağlılıkların duygu müphemliği alanları olduğunu, iyi ve kötü hislerin ayrılmasından çok karıştırılmasının söz konusu olduğunu saptayabilir. O zaman mutluluğu okumak, bu duygu müphemliğinin gramerini okumaya dönüşür.

Mutluluk araştırması hisleri sadece ölçmez, ölçtüğü şeyi de yorumlar. Mutluluğu ölçmek öncelikle mutluluk dağılımı hakkında bilgi sağlar. Mutluluk araştırmaları mutluluğun nerede yer aldığını gösteren ve büyük oranda karşılaştırma modeline dayalı veri tabanları üretmiştir. Mutluluk veri tabanları bize hangi bireylerin, grupların, ulus-devletlerin diğerlerinden daha mutlu olduğunu gösteriyor. Mutluluk bilimi, mutluluk seviyeleri ile sosyal göstergeler arasında bağlantı kurarak “mutluluk göstergesi” denen şeyleri yaratır. Mutluluk göstergeleri bize ne tür insanların daha mutlu olduğunu söyler; hem mutluluk ölçütü hem mutluluk öngörücüsü işlevi görür. Frey ve Stutzer’ın *Happiness and Economics*’te (Mutluluk ve İktisat) öne sürdükleri gibi, sosyal göstergeler “mutluluk psikogram”ları yaratarak farklı türde insanların ne kadar mutlu olacağına öngörebilir (2002, s. 7).

En temel mutluluk göstergelerinden biri evliliktir. Evlilik mutluluğu maksimize ettiği için “bütün olası dünyaların en iyisi” olarak tanımlanabilir. Argüman çok basittir: Evliyseniz muhtemelen evli olmamanıza göre daha mutlu olduğunuzu öngörebiliriz. Bulgu aynı zamanda bir tavsiyedir: Evlenin ve daha mutlu olun! Ölçüyü öngöründen ayıran mesafe çok kısıdır. Mutluluk bilimi performatif olarak tarif edilebilir: Belli yerlerde mutluluk bularak, oraları iyi –iyi olduğu için övülmesi gereken– yerler hâline getirir. Bağıntular neden olarak görülür, sonra övgünün temeli hâline gelir. İlk bölümde “mutluluk sebepleri” dediğim, mutluluğun bile raporlanmasına yol açabilecek şeyleri överiz. Mutluluk bilimi böylece zaten iyi olarak değerlendirileni yeniden iyi olarak tanımlar. Mutluluğa neden olanı övmek görevimiz olursa, mutluluğun kendisi de görev hâline gelir. “Mutluluk görevi”nin önemini kitap boyunca inceleyeceğim.

Bu mutluluğa her zaman ulaşıldığı anlamına gelmiyor. Aslında mutluluğun bir krizde olduğu düşünüldüğünde daha da güçlendiğini bile söyleyebiliriz. Mutluluk krizi temelde bir hayal kırıklığı anlatısı olarak işler: Zenginliğin artması mutluluğun artışı demek değildir. Bir krizi kriz yapan öncelikle sosyal bir inancın düzenleyici etkisidir: Daha çok zenginlik insanları daha mutlu “yapmalıdır”. Richard Layard mutluluk bilimine girişi paradoks diye nitelediği bir şeyle yapar: “Batı toplumları zenginleştikçe insanları daha mutlu olmadı” (2005, s. 3). Yeni mutluluk bilimi mutlulukla zenginlik artışının bağıni koparsa da mutluluğu belli yerlere, özellikle de yaygın şekilde temel “mutluluk göstergesi” kabul edilen evliliğe (bkz. 2. Bölüm), istikrarlı ailelere ve topluluklara (bkz. 4. Bölüm) yerleştirmeye devam eder. Kaybolduğu söylendiğinde bile mutluluk bulunması beklenen yerlerde aranır. Mutluluk krizinin toplumsal idealleri sorgulatmamış, hatta ruhsal ve politik hayat üstündeki kontrollerine yeniden hayat vermiş olması çarpıcıdır. Sanki mutluluk krizinin nedeni bu ideallerin başarısızlığı değil de bizim onlara uymaktaki başarısızlığımızmış gibi, mutluluk talebi giderek bir sosyal ideallere dönme talebi olarak dile getirilmektedir. Kriz zamanlarında mutluluk dili kontrolünün daha da güçlendiği iddia edilebilir.¹¹